PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

MADANIY UNIVERSALLASHUV SHAROITIDA MILLIY O‘ZLIKNI SAQLASH MUAMMOLARI

Abdullayeva Laziza Rasul qizi
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti
"Madaniyatshunoslik" yo‘nalishi 2-kurs magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20483573

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv va madaniy universallashuv jarayonlarining zamonaviy O‘zbekiston ijtimoiy-madaniy hayotiga ta’siri falsafiy va sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Dunyo miqyosida qadriyatlar, turmush tarzi va iste’mol madaniyatining bir xillashuvi (universallashuvi) sharoitida milliy o‘zlikni, an’analarni va mental xususiyatlarni saqlab qolish muammolari tadqiq etilgan. Muallif axborot texnologiyalari va ommaviy madaniyatning yoshlar ongiga ta’sirini tahlil qilib, milliy o‘zlikni asrashning sotsiomadaniy mexanizmlari hamda davlat madaniy siyosatining ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqqan.

Kalit so‘zlar: madaniy universallashuv, milliy o‘zlik, globallashuv, glokallashuv, ommaviy madaniyat, transformatsiya, milliy qadriyatlar, madaniy siyosat.

Аннотация: В данной статье с философской и социологической точек зрения анализируется влияние процессов глобализации и культурной универсализации на социокультурную жизнь современного Узбекистана. Исследуются проблемы сохранения национальной идентичности, традиций и ментальных особенностей в условиях стандартизации (универсализации) ценностей, образа жизни и культуры потребления в глобальном масштабе. Анализируя влияние информационных технологий и массовой культуры на сознание молодежи, автор разработал социокультурные механизмы сохранения национальной идентичности и научные рекомендации по приоритетным направлениям государственной культурной политики.

Ключевые слова: культурная универсализация, национальная идентичность, глобализация, глокализация, массовая культура, трансформация, национальные ценности, культурная политика.

Abstract: This article analyzes the impact of globalization and cultural universalization processes on the socio-cultural life of modern Uzbekistan from philosophical and sociological perspectives. It explores the problems of preserving national identity, traditions, and mental characteristics in the context of worldwide standardization (universalization) of values, lifestyle, and consumer culture. Analyzing the influence of information technologies and mass culture on the consciousness of youth, the author developed socio-cultural mechanisms for preserving national identity and scientific recommendations for the priority directions of state cultural policy.

Keywords: cultural universalization, national identity, globalization, glocalization, mass culture, transformation, national values, cultural policy.

Kirish

XXI asr insoniyat taraqqiyoti tarixiga fundamental sotsiomadaniy transformatsiyalar davri bo‘lib kirdi. Globallashuv sharoitida kechayotgan integratsiya jarayonlari nafaqat iqtisodiy va siyosiy jabhalarni, balki jamiyatning eng chuqur qatlami bo‘lgan madaniy-ma’naviy hayotni ham qamrab oldi. Bugungi kunda dunyo miqyosida madaniyatlarning o‘zaro yaqinlashuvi, qadriyatlar tizimining

bir xillashuvi va global andozalarning shakllanishi, ya’ni madaniy universallashuv jarayoni kuzatilmoqda. Ushbu jarayon bir tomondan, xalqlar o‘rtasidagi muloqotni osonlashtirsa va axborot almashinuvini tezlashtirsa, ikkinchi tomondan, milliy va local madaniyatlarning o‘ziga xosligini yutib yuborish, ularni g‘arblashgan yagona "ommaviy madaniyat" qolipiga solish xavfini tug‘dirmoqda.

O‘zbekiston o‘zining ko‘p asrlik tarixiy-madaniy merosi, sharqona qadriyatlari va mustahkam oilaviy institutlari bilan ajralib turadigan o‘ziga xos sivilizatsiyaviy makondir. Biroq, respublikamiz jahon hamjamiyatiga va global axborot maydoniga faol integratsiyalashayotgan hozirgi davrda milliy madaniyatimiz ham universallashuv bosimini keskin his qilmoqda. Ayniqsa, yoshlar auditoriyasining global raqamli makonda uzoq vaqt qolishi, g‘arb turmush tarzi va iste’molchilik madaniyatining ommalashishi milliy o‘zlikni (identity) saqlash muammosini nafaqat ilmiy, balki davlat xavfsizligi darajasidagi dolzarb masalaga aylantirdi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: "Bugungi kunda dunyoda mafkuraviy, g‘oyaviy va informatsion kurashlar keskin tus olmoqda... Bunday murakkab sharoitda milliy o‘zligimizni, azaliy qadriyatlarimizni ko‘z qorachig‘idek asrab-avaylashimiz, farzandlarimiz qalbi va ongiga milliy istiqlol g‘oyasini, Vatan xizmatida bo‘lish tuyg‘usini chuqur singdirishimiz shart". Shu bois, madaniy universallashuv sharoitida milliy o‘zlik transformatsiyasini tadqiq etish, undagi tahdid va imkoniyatlarni ilmiy tahlil qilish strategik ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili

Madaniy universallashuv va milliy o‘zlik muammosi jahon sotsiologiyasi va falsafasida keng tadqiq etilgan fundamental mavzulardan biridir. Universallashuv va globallashuvning madaniy jihatlarini o‘rganishda Immanuel Vallerstaynning "Dunyo-tizim tahlili", Roland Robertsonning "Glokallashuv" (glocalization) konsepsiyasi hamda Samuel Hantingtonning "Sivilizatsiyalar to‘qnashuvi" nazariyalari uslubiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Robertson globallashuv jarayonida global va lokal madaniyatlar to‘qnash kelganda har doim ham mahalliy madaniyat yo‘qolib ketmasligini, balki u global unsurlarni o‘zlashtirib, yangicha mahalliy shakl kasb etishini ta’kidlaydi.

Frensis Fukuyama va Entoni Giddens kabi olimlar madaniy universallashuvni modernizatsiya jarayonining muqarrar oqibati sifatida ko‘rishadi. Giddensning fikricha, an’anaviy jamiyatlarning zamonaviylashishi ularning "globallashgan madaniy makon"ga kirishini ta’minlaydi va bu jarayonda an’anaviy o‘zliklar (identities) jiddiy sinovga uchraydi. Mahalliy olimlardan esa I.Ergashev, Q.Nazarov, J.Toshqulov, S.Otamurodov kabilar o‘z asarlarida milliy o‘zlikni anglash, milliy g‘oya va globallashuv sharoitida ma’naviy tahdidlarga qarshi kurash masalalarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilganlar.

Ushbu maqolani tayyorlashda tizimli tahlil, qiyosiy-tarixiy yondashuv, sotsiologik kuzatuv hamda kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, 2024-2025 yillarda O‘zbekiston yoshlari o‘rtasida madaniy iste’mol va qadriyatlar transformatsiyasini o‘rganish maqsadida o‘tkazilgan sotsiologik so‘rovnomalar natijalari (N=600) empirik asos sifatida jalb qilindi. Madaniy o‘zgarishlar darajasini baholash uchun dinamik modellashtirish prinsiplariga tayanildi.

Asosiy qism

Madaniy universallashuv – bu dunyo xalqlari madaniy hayotidagi umumiylik, o‘xshashlik va yagonalik tamoyillarining kuchayishi jarayonidir. Bu jarayon iqtisodiy transmilliy korporatsiyalarning faoliyati, xalqaro turizm, umumjahon axborot tarmog‘i (Internet) va sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi natijasida jadallashmoqda. Madaniy universallashuvning moddiy darajada namoyon bo‘lishi – kiyim-kechak (jinsi, kostyum), arxitektura, taomlanish (fast-food) va texnik jihozlarning butun dunyoda bir xil ko‘rinishga kelishidir. Ma’naviy-ma’rifiy darajada esa – G‘arb liberal qadriyatlari, individualizm, iste’molchilik psixologiyasi va ommaviy axborot vositalari tilining (asosan ingliz tili) universallashuvidir.

O‘zbekistonda ushbu jarayon murakkab transformatsiyalarni keltirib chiqarmoqda. Bir tomondan, respublika aholisi global madaniyat yutuqlaridan bahramand bo‘lmoqda: jahon ilm-fani,

ilg‘or ta’lim texnologiyalari va raqamli madaniyat mamlakatimizga kirib kelmoqda. Ikkinchi tomondan, milliy o‘zlikning

yadrosini tashkil etuvchi kollektivizm (mahalladoshlik, jamoaviylik), oilaparvarlik, kattalarga hurmat, andisha va sharm-hayo kabi qadriyatlar tizimi universal G‘arb andozalari ta’sirida yemirilish xavfi ostida qolmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, madaniy universallashuv eng avvalo kundalik turmush tarzida aks etadi. Quyidagi jadvalda O‘zbekistonda madaniy universallashuvning eng faol namoyon bo‘layotgan sohalari va ularning an’anaviy qadriyatlar bilan munosabati ko‘rsatilgan:

1-jadval. Madaniy universallashuv yo‘nalishlari va ularning an’anaviy madaniyat bilan to‘qnashuvi

Soha / Yo‘nalish	**Universal (Global) trend elementlari**	**An’anaviy (Milliy) madaniyat elementi**	**Transformatsiya darajasi**
Iste’mol madaniyati	Fast-food (Burger, Lavash, Kofe-shopplar), xalqaro brendlar	Milliy taomlar, choyxona madaniyati, birgalikda taomlanish	Yuqori (Ayniqsa shahar yoshlari orasida)
Oilaviy munosabatlar	Individualizm, yadroviy oila modeliga intilish, gender mustaqilligi	Katta oila (uch avlod), jamoaviy qarorlar, oila muqaddasligi	O‘rtacha-ortib boruvchi
Muloqot va til	Individualizm, yadroviy oila modeliga intilish, gender mustaqilligi	Adabiy o‘zbek tili, o‘zaro hurmat, lisoniy etiket	Yuqori (Raqamli makonda)
San’at va Estetika	Global musiqiy janrlar (pop, rap, K-pop), vizual minimalizm	Maqom, xalq kuylari, milliy liboslar va hunarmandchilik	O‘rtacha-gibridlashgan

O‘tkazilgan sotsiologik so‘rovnomalar natijalariga ko‘ra, yoshlarning 68 foizi ijtimoiy tarmoqlardagi global trendlarni (kiyinish, muloqot va xulq-atvor uslubi) muntazam kuzatib boradi va ularga taqlid qilishga intiladi. Bu holat milliy identifikasiyaning kuchsizlanishiga olib kelishi mumkin. Masalan, til sohasida "kreativ", "lanch", "cheklout", "skeyshn" kabi neologizmlarning kundalik nutqqa va reklama sohasiga chuqur kirib borishi milliy tilning o‘ziga xos tabiatini buzmoqda. Biroq, bu erda radikal inkor etish emas, balki madaniy sintez fenomenini ham ko‘rish mumkin. O‘zbekiston yoshlari ko‘p hollarda global madaniyat unsurlarini sof holatda emas, balki milliy mentalitetga moslashtirib, ya’ni "glokallashuv" ko‘rinishida qabul qilmoqdalar (masalan, milliy matolardan zamonaviy g‘arb kiyimlarini tikish yoki milliy ohanglarni g‘arb musiqiy formatlari bilan uyg‘unlashtirish).

Tahlil va natijalar

Madaniy universallashuv sharoitida milliy o‘zlikni saqlash muammosini tizimli tahlil qilish, uning tarkibiy qismlarini o‘rganishni taqozo etadi. Milliy o‘zlik (milliy identifikatsiya) uchta asosiy komponentdan iborat: kognitiv (milliy tarix, til va madaniyat haqidagi bilimlar), affektiv (milliy

g‘urur, vatanga muhabbat, mansublik tuyg‘usi) va konativ (milliy an’analarga amal qilish, xulq-atvor normalari). Universallashuv ushbu komponentlarning har biriga turlicha ta’sir ko‘rsatadi.

Matematik va strukturaviy nuqtai nazardan madaniy universallashuv va milliy o‘zlik darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni quyidagicha modellashtirish mumkin. Agar global axborot oqimi va intensivligini G, mahalliy madaniy immunitet va himoya mexanizmlarini M, milliy o‘zlikning barqarorlik koeffitsientini esa I deb belgilasak, ular o‘rtasidagi funksional bog‘liqlik chiziqli bo‘lmagan xarakterga ega bo‘ladi:

$$I = f(M / G) \times e^{-\lambda t}$$

Bu yerda λ – vaqt o‘tishi bilan global integratsiyaning tezlashish koeffitsienti, t – vaqt faktori. Formuladan ko‘rinadiki, agar mahalliy madaniy himoya mexanizmlari (M) kuchaytirilmasa, global axborot bosimi (G) ortishi bilan milliy o‘zlik darajasi (I) eksponentsial ravishda pasayib boradi. Shuning uchun, M koeffitsientini, ya’ni milliy ta’lim, madaniy siyosat va oilaviy tarbiya tizimini davriy ravishda modernizatsiya qilish va kuchaytirish talab etiladi.

O‘zbekistonda milliy o‘zlikni saqlash borasida amalga oshirilayotgan islohotlar asosan ushbu muvozanatni saqlashga qaratilgan. Ammo tadqiqotlar jarayonida bir qator tizimli muammolar aniqlandi:

1. Raqamli kontent taqchilligi: Milliy internet segmentida (Tas-IX) yoshlarning intellektual va estetik ehtiyojlarini qondira oladigan jozibador, raqobatbardosh, milliy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi o‘zbek tilidagi sifatli kontentning kamligi. Yoshlar axborotni asosan xorijiy manbalardan olmoqda, bu esa ularning dunyoqarashini o‘zga madaniy qoliplar asosida shakllantiradi.

2. Formalizm: Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning ko‘p hollarda yuzaki, ko‘rgazmali va quruq ma’ruzalardan iborat ekanligi. Bu usul hozirgi pragmatik va klip fikrlashga (clip thinking) moyil yoshlar auditoriyasida ijobiy samara bermayapti, aksincha, ularda milliy qadriyatlarga nisbatan sun’iy begonalashish

(ichki norozilik) hissini uyg‘otmoqda.

3. Iste’molchilik psixologiyasining o‘sishi: Bozor iqtisodiyoti qonuniyatlari doirasida reklama va marketing orqali insonlarga baxt faqat moddiy boylik va g‘arbcha status belgilariga (brendlar, qimmatbahogadjetlar) ega bo‘lish orqali erishiladi, degan soxta qadriyatning singdirilishi. Bu ma’naviy-ahloqiy qadriyatlarning ikkinchi darajaga tushib qolishiga sabab bo‘lmoqda.

Xulosa va tavsiyalar

O‘zbekistonda madaniyatning universallashuvi jarayoni – bu to‘xtatib bo‘lmaydigan, obyektiv va global xarakterga ega sotsiomadaniy hodisadir. Mamlakatni tashqi dunyodan yopish yoki madaniy izolyatsiya (separatizm) yo‘lini tutish iqtisodiy va texnologik qoloqlikka olib keladi. Shu bois, ushbu jarayonda eng to‘g‘ri strategiya – global madaniyat yutuqlarini milliy zamin asosida qabul qilish, ya’ni "madaniy assimilyatsiya" emas, balki faol "madaniy seleksiya" (saralash) va "glokallashuv" siyosatini yuritishdir.

Tadqiqot natijalari asosida madaniy universallashuv sharoitida milliy o‘zlikni asrash va rivojlantirish bo‘yicha quyidagi ilmiy-amaliy amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Raqamli milliy immunitetni shakllantirish: Milliy va xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo‘lgan raqamli madaniy mahsulotlarni (kompyuter o‘yinlari, animatsion filmlar, tarixiy-badiiy seriallar, ta’limiy platformalar) ko‘paytirish. Masalan, o‘zbek xalq qahramonlari (Alpomish, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur) obrazlarini zamonaviy 3D formatda va yoshlarbop vizual tilda taqdim etish lozim.

2. Ta’lim tizimini gumanitarlashtirish: Maktab va oliy ta’lim muassasalarida madaniyatshunoslik, etnoetika, milliy falsafa va san’at tarixini o‘qitish metodikasini tubdan o‘zgartirish. Quruq yodlashdan voz kechib, yoshlarda tanqidiy fikrlash (critical thinking) va media

savodxonlikni rivojlantirish zarur. Shunda yoshlar global axborot oqimidagi "madaniy axlat"ni va salbiy kontentni mustaqil ravishda filtrlay oladigan bo‘ladilar.

3. "Glokallashuv" modelini qo‘llab-quvvatlash: Milliy brendingni rivojlantirish. O‘zbekistonning nomoddiy madaniy merosini (atlas, ipak, miniatyura, hunarmandchilik, maqom) zamonaviy dizayn va g‘arb texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirib jahon bozoriga olib chiqish. Bu milliy o‘zlikning nafaqat saqlanishini, balki dunyo miqyosida jozibador bo‘lishini ham ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, madaniy universallashuv sharoitida milliy o‘zlikni saqlash – uni muzey ashyosiga aylantirish emas, balki dinamik rivojlantirish demakdir. O‘zbekiston o‘zining boy ma’naviy poydevoriga tayangan holda, jahon hamjamiyatida o‘z qiyofasini yo‘qotmasdan, global madaniy makonning teng huquqli va faol sub’ektiga aylanish salohiyatiga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2017. – B. 28-29.
2. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: Sage Publications, 1992. – P. 112-125.
3. Giddens A. Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives. – London: Profile Books, 2002. – P. 45-56.
4. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 1996. – P. 89-104.
5. Otamurodov S. Globallashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2013. – B. 142.
6. Ergashev I. Zamonaviy sotsiomadaniy jarayonlar va milliy o‘zlik. // Falsafa va huquq jurnali. – Toshkent, 2021. – No 3. – B. 15-20.
7. Nazarov Q. Milliy g‘oya va madaniyat falsafasi. – Toshkent: "Akademiya", 2018. – B. 210.
8. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. – New York: Free Press, 1992. – P. 67-73.